

1

Doel en opzet van deze studie

‘Voor 20–0–0 1714 den 29 october een enterbolle¹ vercocht en geleevert aen Pijtter Sijmens, mr. Smijd toe Achlum, en Meijnnert Meijnnerts, mr. Waagenmaker toe Achlum, soo te samen waervan de helft van Meijnnert Meijnnerts is ontfangen en betaelt met 10 cg. En de smijd sal ons oude ploegsijserwerck, dat goed is, weer aen een nijeuw ploege maake. En dat niet goed is, sal hij nijeuw voor maake en soo geheel op make en dan noch toe hebbe (te weeten hij) 1 cg van 20 st.’²

In het begin van de negentiende eeuw hoorden de Friese kleistreken, als deel van de kuststrook van Nederland, tot een gebied met een kapitaalintensieve en hoogproductieve landbouw.³ Op de veelal grote bedrijven werd niet alleen hard gewerkt, maar ook voortdurend gepraat over de landbouwtechniek. Er was bekend welke boerin de beste boter maakte, welke ambachtsman een goede karnmolenmaker en welke arbeider een ‘vaardig mollenvanger’ was.⁴ De grasoogst was zo overvloedig dat arbeiders uit de zeer wijde omgeving van Friesland nodig waren om deze binnen te brengen, het vee had zich hersteld van de klappen van de veepest en was zwaar en melkrijk en ook de akkerbouw leverde hoge opbrengsten op.

Over de situatie driehonderd jaar eerder kunnen we dergelijke stellige uitspraken niet doen. Met de ‘Aanbreng’ van 1511 – een opname van de belastbare waarde van het landbouwland en de huizen in Friesland – beschikken we voor Friesland voor het begin van de zestiende eeuw wel over een unieke momentopname van de waarde van het land en, voor veel gebieden waar deze opname voor bewaard is, ook over de verdeling in akkerland, hooiland, weideland, rietland en ‘onlanden’.⁵ Daarnaast geeft deze bron informatie over de omvang van

¹ Jonge stier.

² Citaat uit de boekhouding van Jan Wijbbes, boer te Achlum. Van der Meer, *Opkomst en úndergong* 64–65.

³ Van Zanden, *De economische ontwikkeling*, 32. Het onderscheid tussen de kuststreken en de binnenlanden van Nederland dreigt een cliché te worden. Maar wie een vergelijking wil maken tussen, bijvoorbeeld, de arme zandgronden van de Meijerij in Brabant en de rijke Friese kleigronden aan de kust leze naast elkaar Hellema, *Tegenwoordige staat*, voor Friesland omstreeks 1823 en Breugel, *Beschreeven staat*, voor de Meijerij in 1794.

⁴ Hellema, *Tegenwoordige staat*, 77.

⁵ Deze bron is grotendeels gepubliceerd. Voor literatuur en een beschrijving zie Heeringa en Mol, ‘Oanbringregisters’. Voor literatuur en ongedrukte bronnen: Mol en Noomen, ‘De prekadastrale atlas’, voetnoten 25, 26, 27 en 35. Zie ook Mol en Noomen, ‘De floeencohieren’.

de bedrijven en de verhouding tussen droog hoogland en nat laagland. De structuur van het boerenbedrijf is daarmee grotendeels bekend. Maar we weten niet of nauwelijks wat en hoeveel de boeren toen produceerden, of ze net als later veel gebruik maakten van loonarbeid en in hoeverre datgene wat ze produceerden vooral werd gebruikt voor eigen behoefte of dat het op de markt werd verkocht. Voor inzicht in de bedrijfsvoering moeten we het doen met incidentele opmerkingen zoals die bijvoorbeeld gemaakt werden over een brand in een klooster in 1524: ‘Ende onse molkemeyster, Claes Hantes ghenoeemt, die stont int koehus, ende gaff die ionghe calueren te drincken’.⁶ Hoewel deze opmerking uitermate informatief is – er was sprake van gespecialiseerde loonarbeid, gespecialiseerd zuivelbedrijf, schuren, meerdere jonge kalveren die niet bij de koe stonden – blijft het directe beeld van de landbouw aan het begin van de zestiende eeuw vaag. Een duidelijk beeld van de activiteiten en de arbeidsdeling is er niet. En we weten al helemaal niet wat het niveau van de productiviteit was.

Uiteraard is er veel geschreven over de historische ontwikkeling van de Friese landbouw in de periode tussen 1500 en 1800.⁷ Dit heeft veel waardevolle informatie opgeleverd over onder meer de bedrijfsvoering, de ontwikkeling van de bedrijfsgrootte en de arbeidsdeling op het platteland. Toch blijft het zeker voor de periode vóór 1700 moeilijk om op basis van deze literatuur een beeld te geven van de situatie van de landbouw met duidelijke scheidslijnen in de tijd, of met exacte informatie over productie en productiviteit. Ook de ontwikkeling van de landbouwconjunctuur is verre van duidelijk. Het is nog steeds niet goed mogelijk om aan te geven welke decennia van de zeventiende eeuw gunstig waren voor de landbouw en welke ongunstig.⁸ Daarmee weten we dus ook niet wanneer, en hoe, de hoge productiviteit die kenmerkend was voor het begin van de negentiende eeuw, en die een van de hoekstenen was van de hoge productiviteit van de Nederlandse economie in zijn totaliteit, tot stand kwam.

Het doel van deze studie is om beter zicht te krijgen op althans een aspect van de geschiedenis van de Friese landbouw. Geprobeerd wordt om via het hanteren van een in eerste instantie strikt economische invalshoek een scherper beeld te krijgen van de lange termijn ontwikkeling van de landbouw op het gebied van de productiviteit en de landbouwconjunctuur.⁹ Zowel de chronolo-

⁶ Geciteerd in Steensma, *Het klooster Thabor*, 34. Op dezelfde pagina blijkt dat er in 1508 ook een boumeister in dienst was en dat er dus ook akkerbouw bedreven werd, terwijl er in 1476 8 runderen stierven aan een veeziekte.

⁷ Onder meer Postma, *De Friesche kleihoeve*; Postma, *De Fryske boerkerij*; Spahr van der Hoek en Postma, *Geschiedenis van de Friese landbouw*; de op de landbouw betrekking hebbende delen en tabellen uit Faber, ‘Drie eeuwen Friesland’; de betreffende delen uit De Vries, *The Dutch rural economy*; De Vries, ‘Peasant demand patterns’; de relevante delen uit De Vries, *Landbouw in de Noordelijke Nederlanden* en De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*; Blauw, *Van Friese grond* en De Vries, ‘De economische ontwikkeling’.

⁸ Mol, *De Friese huizen van de Duitse orde*, 373.

⁹ Zie voor studies met een vergelijkbare insteek bijvoorbeeld Overton en Campbell, ‘Statistics of production and productivity’ en Van Bavel, ‘Arable yields’.

gie van de ontwikkelingen als de mate waarin er zich veranderingen voordeden moet daardoor duidelijker in beeld komen. De kernvragen van deze studie zijn daarmee gesteld: hoe hoog was de productiviteit van de Friese landbouw omstreeks 1500? Hoe ontwikkelde deze productiviteit zich in de periode tussen 1500 en 1830? In welke periodes kwamen de ontwikkelingen tot stand? Welke oorzaken lagen ten grondslag aan veranderingen in de productiviteit? Om dit mogelijk te maken worden er lange termijn reeksen van de prijzen van land, arbeid, grondlasten en, ten dele, ook van de afgezette producten geconstrueerd en bewerkt.¹⁰ Met behulp van de pachtgegevens wordt nagegaan of er verschillen waren in de ontwikkeling van deze prijzen met andere Nederlandse provincies waarvoor deze gegevens bekend zijn. Ook worden ze, met de loon- en prijsgegevens, gebruikt om rekenkundig inzicht te krijgen in de ontwikkeling van de productiviteit van de landbouw. Naast de strikt economische rekenarij is uiteraard geprobeerd de reeksen in te passen in het beeld van de historische ontwikkeling van de Friese landbouw zoals dat nu bekend is. Bij deze inpassing is de vraag gesteld is of de consistente jaarreeksen het mogelijk maken om het ontwikkelingsbeeld, de analyse en de periodisering van de historische ontwikkelingen scherper te krijgen. Voor zover mogelijk is daarbij gebruik gemaakt van bronnen die directe informatie over de bedrijfsvoering geven, zoals boedelinventarissen en boekhoudingen.

De studie richt zich op de periode 1505-1830 en op het Friese kleigebied. Het begin en het eind van deze periode is gekozen op basis van de beschikbare gegevens. In 1505 werd het Bildt ingepolderd. De rentmeestersrekeningen van Het Bildt geven ons een vrijwel ononderbroken reeks van gegevens over onder andere de pachtprizen die in Het Bildt werden betaald, waarmee de Bildtpachten de Friese pachtreeksen zijn die het verst teruggaat.¹¹ Enkele jaren later, in 1511, werd de 'Aanbreng', de bekende opname van de waarde van de Friese landen gemaakt, een opname die voor het grootste deel is overgeleverd. Voor 1511 beschikken we daarmee over een waardebepaling van het grootste deel van de Friese gronden. Dat kort na 1500 een aantal belangrijke nieuwe bronnen ontstonden is geen toeval. In 1498 werd in Friesland het landsheerlijk gezag gevestigd, waarmee een eind kwam aan de vetemaatschappij die Friesland in de voorafgaande periode geweest was.¹² Hoewel de definitieve overgang naar een bestel waarin de centrale overheid het monopolie op geweld had enkele decennia in beslag zou nemen en gepaard ging met veel onrust en oorlogshandelingen, drukte het nieuwe bestuur al snel een groot stempel op de Friese maatschappij. Zowel de inpoldering van Het Bildt als de opname van de 'Aanbreng' waren initia-

¹⁰ Zie voor de wenselijkheid van het opstellen van pachtreeksen ook Mol, *De Friese huizen van de Duitse orde*, 373.

¹¹ Deze gegevens worden gepresenteerd en besproken in Sannes, *Geschiedenis van Het Bildt I*.

¹² Mol., 'Hoofdelingen en huurlingen'; Noomen, 'De Friese vetemaatschappij'.

tieven van de nieuwe overheid. Het laatste jaar van de periode is gekozen omdat er voor 1830, met de voltooiing van de opname van de kadastrergegevens in de periode 1821-1830, ook een opname van de economische waarde van de Friese grond beschikbaar is.

Voor het Friese kleigebied is ten dele gekozen omdat het grootste deel van de beschikbare pachtreesen zich tot dit gebied beperkte. Daarnaast kende dit gebied een betrekkelijk homogene historische, landbouwkundige, demografische en politieke ontwikkeling, waarmee deze afbakening ook een historiografisch verdedigbaar karakter heeft. Uiteraard vallen de exacte grenzen van het afgebakende gebied wegens brontechnische redenen samen met de grenzen van de grietenijen in Friesland, waardoor de dekking van het gebied niet volledig is. Daarnaast is de zuidwesthoek van het kleigebied, dat een eigen ontwikkeling kende, deels buiten de analyse gelaten.